

Ч. АЙТМАТОВ АДИЛЕТСИЗ СЫНДАРДЫН ОБЪЕКТИСИНДЕ

Жогоруда кыскача мүнөздөлүп өткөн айрым чыгармаларды бул-ой жүгүртүү, талдоо, б.а., көз караш деп карообуз абзел. Андай мисалдарда жазуучунун эмгеги жокко чыгарылып жаткан жок. Ал эми биз төмөндө сөз кыла турган фактылардын адреси такыр башка. Аларда Айтматовду жок жеринен каралоо, катуу сөздөр менен ага акарат айтуу басымдуулук кылат.

1957-ж. Айтматов Москвада Жогорку адабий курста окуп жүргөн кезде «Бетме-бет» аттуу «тушоо кескен» (өз сөзү) алгачкы повести жазылып, кол жазма кезинде окуган ошол мезгилдин таанымал сынчысы К.Асаналиев ага os баа берет да, «муңнун келечеги кандай болор экен?» деген күмөндүү суроону да жаш автордун алдына коёт. Айткандай эле, жазуучу биринчи соккуну «Бетме-беттин» радио инсценировкасы эфирге чыкпай калган мезгилде, кийинчерээк ал Кыргыз драма театрынын сахнасына коюлган учурда алат. Ал тууралуу өзү мындай деп эскерет: «Ошондо кыргыз сынчылары мени өзөртө тепкиге алган. «Биздин типтүү каармандарыбыз, согушта жеңишке жеткен баатырларыбыз кайда? Чыныгы өлбөс-өчпөс эрдик көрсөткөндөр кана? Ал эми дезертирлер ал кезде дароо эле кармалып, атылып кетчү. Ал эми Айтматов кайдагы бир дезертирди трагедиялуу фигура катары көргөзүп отурат. Эгерде Айтматов ушундай идеясы менен ишин улантып отурса **антисоветтик ой-пикирлери** менен бизди каякка алып барарын жакшылап азыртан ойлонушубуз абзел» дешти [1]. Байкап көрсөк, бул пикирде жаш авторго өтө оор саясий күнөө тагылганы сезилип турат. «Бетме-бетти» антисоветтик чыгарма дегенге кантип беттери чыдады? Эгерде Москва колдобосо, кандай тагдырга дуушарланарын ким билет эле?

Айтматовдун – экинчи повести «Жамийла» да жергиликтүү сын тарабынан ошондой эле принципте жокко чыгарылып таштаган. Ага тагылган айыпты Кыргызстан Жазуучулар Союзунда өткөн кандайдыр бир жыйында автор өз кулагы менен угуп, ал жерден чыгып кете албай араң чыдап отурган: «Жамийла» повести жарык көргөндө аттуу-баштуу эле өзүбүздүн жазуучубуз абдан катуу сынга алды, повестимди партиялык жыйында, коомчулуктун алдында талкалап салды... Ошол «авторитеттүү» адам эл арасынан биримдин уккан сөзүн далил катары бетине кармап, мындай деп айтканын Чыңгыз төмөнкүчө эскерет: «Жамийла» жөнүндө бирдемелерди тантираптыр. Эри фронтто жүрсө, аялы башка бирөө менен качып кетет имиш. Ушундай китеп кантип жазылсын?!»

Адабият жөнүндө түшүнүгө жок колхозчунун сөзүн көзүр кылып, уяттуу, кадыр-барктуу жазуучунун аны колдоп отурушу чынында анын да маданияты төмөн экендигин көрсөтөт. Антпесе, классикалык адабият менен тааныштыгы бар (андай мисалдар кадам сайын жолугат) адам да ошентип сүйлөйбү?

Ошентип, жаш автор жергиликтүү сындан адилетсиз «таяк жеп» алып, повесттин орусчага котортуп, А.Твардовскийдин «Новый мир» журналына жарыялоо менен багы ачылат. Ошондо залкар сүрөткерлер М.Ауэзов менен Луи Арагон Ч.Айтматовду чебер психолог, келечегинен үмүткөр кылган таланттуу жаш автор экенин жазып чыгышат [2]/ Луи Арагон М.Ауэзовдун макаласын окугандан кийин «Жамийланы» француз тилине которот. Ошол котормо кийин жети жолу кайрадан басылганын Ч.Айтматов өзүнүн бир макаласында абдан ыраазылык менен белгилейт [3].

Айтматовдун аты «Жамийла» повести аркылуу бүткүл дүйнөгө угулуп, ага шыктанган жаш автор ошондон кийин кыргыз тилинде «Биринчи мугалим», «Саманчынын жолу» повесттерин жарыялайт. 1963-жылы Ал «Тоо, талаалар повесттери» үчүн ага Лениндик сыйлык ыйгарылат. Ал китепке «Жамийла», «Биринчи мугалим», «Ботогүз булак», «Кызыл жоолук жалжалым» повесттери кирген.

Айтматовдун ийгиликтери анын ичи тар калемдештеринин жинин келтирип, анын артынан сая түшкөнүн токтотпогон соң ал «Жаныбарым, Гүлсары!» повестинен тарта чыгармаларын орусча жаза баштады. Анын себебин Ч.Айтматов мындай деп түшүндүрөт: «Что мне толкнуло? Несколько причин. По началу писать на русском было просто

неосознанным инстинктом самосохранения. Поскольку уровень критики, ее критериев на местах страдает узостью, агрессивностью, то автору в этой среде приходится подчас нелегко. Навешиваются сразу ярлыки, появляется несправедливая критика, начинаются прароботки. В Московской литературной среде подход шире, взгляды более просвещенные... И я начинал с московских редакций. Утвердить себя в центре – было первоначальным импульсом» [4].

Көрө албастык, ичи тардык сындардан Ч.Айтматов өлөр өлгөнчө кутулган жок. Жергиликтүүлөрдөн ага биринчи ачык жана жаалдуу качырып тиш салган Асанбек Стамов болду. Ал «Асаба» газетасында (1993, 14-январь) жарыялаган макаласында А.Токомбаев менен Ч.Айтматовду карама-каршы коюп, биринчисин колунан келишинче көкөлөтүп, экинчисине келгенде тиш кайрайт, аны ар кимдерди туураган компилятор дегенге чейин жетет.

Сынчы К.Мамбеталиев «Кыяматты» Булгаковдун «Мастер и Маргаритасына» окшоштурган жагдайга каршы чыгып, мындай деген кескин пикирин айтат: «Айтматов был и остается истинным мастером, отмеченным божьей искрой. Второго Айтматова у нас нет и не будет. Это тоже истина, не требующая особых регламентаций» [5].

Экинчи бир азуусун айга бүлөгөн сынчы А.Стамовдон да ашып түштү. С.Тургунбаев «Агым» газетасынын үч номерине «Кыргыз эне жомогу» аттуу макаласын жарыялаган. Ага таасын жоопту искусство таануу илимдеринин доктору Ж.Иманкулов берген. Ал адегенде сынчынын жазуучуга таккан ярлыктарын орусча которуп, санап өтөт. Алар төмөнкүлөр экен:

- «Айтматов разработал «волшебную механику по захвату чужих тем, чужих сюжетов, названий, чужих идей. То есть «Айтматов путем прямых заимствований названий произведений у иных авторов создает свои собственные».

- «Пегий пес...» - это литературное воровство (плагиат). Это позаимствованная вещь, подсказанная Чыке писателем В. Санги».

- «Чыке проявил особый интерес к названию повести покойного молодого казахского писателя Оролкана Бокеева, которая называлась «Буранный». У Тургунбаева сомнений не вызывает, пожалуй одно: «Айтматов обокрал это название... и в конце концов назвал свой роман «Буранным полустанком». «У Мурзы Гапарова есть киноповесть «Белый пароход», а Чыке потом написал повесть «Белый пароход»

- «Джамиля» - это модифицированный вариант Бобуловского «Постороннего человека», а «Прощай, Гүлсары!» - Джакыпбековской «Айгашки» и т.д. [6].

Мына ушул сыяктуу жоромолдорду айтып, атактуу жазуучуну ушактаган адам деги өзү ким деген суроо коёт да, ага мындай жооп берет: «... И пришел... Тургунбаев и... тоже пустил на волю буйную свою фантазию, и понеслись статейки. До того он тоже был автором малозаметных вещей детских стихов... а тут влетел в самую гущу драки против Айтматова и сразу известен стал».

Иманкуловдун бул сөздөрүнүн мааниси «атың чыкпаса, жер өрттө» деген кыргыз макалына дал келет.

С.Тургунбаев ошону менен токтолуп калбай, өз «чындыгын» далилдемек болуп, жогорку сөздөрдүн (ушактардын) баарын орусчалап Ю.Бондаренкого жеткирген экен, анын көктөн тилегенин кудай жерден берип, «Наш современник» журналына (1995, № 4) «Чингиз не помнящий родства» деген ат менен макаласын жарыялап, анда ал Айтматовго а) анти народный, б) антирусский, в) антихудожественный, г) плагиатство деген күнөөлөрдү мойнуна илет.

Ю.Бондаренконун келтирген аргументтерин врач-психиатр Ж.Назаралиев «Мээбизге чай кайнатып жатышат» (МСН 11.03.05.) аттуу макаласында кайрадан көчүрүп бериптир. Ошол узун цитатаны толугу менен келтирели: «Чыгыштан чыккан бир туугандарды таап, аларды өзүнө энчилеп алуу процесси башталды. Владимир Санги (нивхи жазуучусу) айтып берген уламыштын негизинде «Деңиз бойлой жорткон Ала дөбөт» аттуу алгачкы мифологиялык мыкты повесть (1977) жазылды. Андан соң казак жазуучусу К.Мухамеджанов менен бирдикте жазылган «Фудзиямадагы кадыр түн» пьесасы жарык көрдү. Бул пьесанын негизинде Москванын «Современник» театры койгон спектакль жөнүндө театралдык сынчылар сын жазып, Мухамеджановду эстеп да коюшкан жок. Ошону менен Айтматов бирге иштешкен авторлорду эскерткенден да баш тартып калды (Мисалы, В.Санги менен Мухамеджанов). Ал эми «Бороондуу бекеттеги» түлкү Анатолий Кимдин аңгемесинен

алынганын кунт коюп окуган окурман дароо байкайт. Маңкурттун образы казактын мыкты жазуучуларынын бири Абиш Кекилбаевдин «Унутулган жылдардын балладасынан» алынган. Жаңы казак прозасынын лидери, автокатастрофадан каза болгон ташкындаган талант Оролхан Бокеев башкалардай унчукпай калган жок. Ал «Бороондуу бекеттин» риторикалык түзүлүшү толугу менен өзүнүн «Поезддер өтөт шарактап» аттуу повестинен алынганын айтып, өкүттө калганы бар... Андан ары казак жазуучулары бүтүп, «Кыямат романын библия менен Михаил Булгаковдон алып, плагиаттык кылып жатпайбы... Таланттуу жазуучунун жоголуп кеткенинен өткөн кандай коркунуч бар? Ага кудай даарыган экен, бирок, ал ага чыккынчылык кылды. **Өз элин, өз талантын сатты.** Мейли эми, чиновник, космополит, тысчыкма Чыңгыз Айтматов узак жашасын, жарк эткен улуттун жазуучусу эми кайра жаралбайт. **Маңкуртка айланган Айтматов эми абалкы абалына келе албайт.»**

Ю.Бондаренконун ачуу, ушак сөздөрүнөн (Назаралиев аны кудайындай сыйлайт экен) кийин сынчы мындай буйрук (өкүм) чыгарат: «Жетишет! Элге, чыгармачыл интеллигенцияга эркин дем алгыдай аба бер! Ансыз деле **сен бүгүн бүткүл дүйнөгө кыргызды маңкурт кылып бүттүң.** Акыр аягы сен эмес, биз актанып, анык жүзүбүздү көрсөтөбүз».

Мына, чыныгы душмандык мамиле!. Ж.Назаралиев кантип ушунчалык деңгээлге жетти экен деп таңгаласың да, өзү ашынган анашист, алкаштарды дарыламыш болуп жүрүп, ошолордун жин оорусунун эпкинни тийип кеткенби деп ойлойсуң. Соо адам ушундай сөөдүрөк сөздөрдү сүйлөйбү?

Ч.Айтматов кыргыз деген өзүнчө оригиналдуу маданияты, бай тили, каада-салты бар эл экенин таанытып отурса, Ж.Назаралиев анын башын буту кылып көрсөтүп, космополит, саткын, маңкурт деп жарыялап отурат. Буга эч ким ишенбейт.

Ю.Бондаренкого жетиштүү аргументтүү жоопту атактуу сынчы К.Асаналиев орус жана англис тилдеринде чыккан макалаларында [7] берген да, жыйынтыгын минтип чыгарган: «В данном случае Бондаренко поет не со своего голоса. Песня это давнишняя, родилась она сугубо в местных условиях, так сказать, имеет свою предысторию» [8].

Демек, биз жогоруда сөз козгогон А.Стамов, С.Тургунбаев, Ж.Назаралиев Айтматовго каршы уюшулган топ. Алар өздөрүнүн колунан эч нерсе келбей, акыры жүрүп Ю.Бондаренконун аркасына корголоп, мындан да эч нерсе чыгара албай, кыргызча айтканда, шаабайы сууп калды, анткени, алар кароолго алган «Кыямат», «Кассандра тамгасы» романдары окурмандар жана сынчылар тарабынан жакшы баага арзыды. «Случилось так, - деп жазат К.Асаналиев,- что именно в это время с появлением романа «Плаха» Ч.Айтматов, он не только стал в эпицентре нового направления общесоюзного художественного процесса, но и совега рода генератором нового мышления в социально – общественной жизни советского общества» [9].

Айтматовго анын көзү тирүүсүндө негизсиз асылгандардын дагы бири кесиби боюнча юрист Ахунбай Кошоев болду. Аны жазуучуну жаман көргөндөрдүн бирөө жалдаган же жекече кусаматы барбы, ким билсин. Кошоев Айтматовдун чыгармачылыгы боюнча пикир айтуудан тайсалдап, өз макаласында анын инсандык сапатына тийишиптир [10].

Кыргыз Өкмөтү 2008-жылды Айтматов жылы деп атап, ага карата кандай иш чаралар өткөрүлүү керектиги белгиленип жатканда ошол адам эмнегедир жини келип, «Чыңгыз эмес, чындык келсе» деп макала жазып, анын финалын мындайча бүтүрөт: «Көрсө, алган сыйлыктар да аз экен. Эми **бүтүндөй 2008-жыл эмес, кылымды бергиле дегенден кайра тартпай тургандыктары өкүндүрөт.** Айланайын анысын деле жасайлы, бирок, ошого кеткен мамлекеттик акчанын кайтарымы кандай болот. Элден тескери реакцияны алса, эмне болуп кетиши мүмкүн деген нерселерди ойлогону туура го...»

Кошоевдин «боору ооруганы» оңунан чыкпай калды. Айтматов жылы (өкүнүчтүүсү көзү өтүп кеткенден кийин) аябай иш-чараларга жык толуп, калың эл улуу жазуучуну өтө урматтай тургандыгын далилдеди. Анын о дүйнөгө сапар салышына өтө кейиди. Кыргыз эли тоосу кулагандай сезимде турду.

АДАБИЯТТАР

1. Айтматов Ч. Балалыгым. – Б.: Себат билим берүү мекемеси, 2003.
2. Айтматов Ч. Статъи, выступления, диалоги... 312-бет.
3. Арагон Луи. Самая прекрасная история в мире о любви (Французча котормого ушундай ат менен баш сөз жазылган).
4. Айтматов Ч. Статъи, выступления, диалоги... 312-бет.
5. Мамбеталиев К. Не путать божий дар с яичницей // Слово Кыргызстана, 1993, 30-январь.
6. Иманкулов Дж. Пожалуйте на плаху, вы давно там не бывали... // Слово Кыргызстана, 2002, 7-июнь.
7. Асаналиева К. Не Шекспир главное, а примечание к нему // Эркин-Тоо, 1995, 7-октябрь, №69. Ошол эле макала англис тилинде чыккан. Китепте: Мировая литература сегодня. Лето 1996. Литература Центральной Азии. Университет Оклахома.
8. Аталган китепте, 19-бет.
9. Асаналиев К. Био-библиографиялык көрсөткүч. – Б., 2003, 32-бет.
10. Кошоев А. Чыңгыз эмес, чындык келсе // Обон, 01.02.2008.